

tek az álláspontok, ott megpróbálta mindkét fél igazságát érzékeltetni, s a kétféle rész-igazságot a műalkotás, tágabb értelemben a kulturális produktum iránti rajongás feltételezhető közösségében összeegyeztetni, vagy legalábbis létjogukat indokolni. Goethe állítólag „a harmónia szörnyetegének” nevezte Bachot; Gyergyai írásaiból is valamilyen, mondhatni, monstruózus harmóniaigény sugárzik, amely nem más, mint hit a Művészet minden avangárdot, formabontást, általában mindenfajta lázadást bekebelező hatalmában.

Tulajdonképpen mindig ugyanaz a témája: az alkotó művekben megnyilvánuló egyénisége és egynessége, amelyet azonban végső soron kimondhatatlannak (illetve egyszer már, nevezetesen a műben, végérvényesen kimondottnak) ítélt. Innen esszéírói aktivitásának paradoxája: nem megmagyarázni akarja a művet, vagy megantánani saját értelmezését, hanem közel hozni az olvasóhoz, mintegy saját példáján érzékeltetve az ehhez szükséges érzelmi és értelmi hozzáállást. Mindig nagyon sokat bíz az olvasóra; ezt fejezi ki a szövegek többségét záró „gyergyais” három pont. Sok mindent jelenthet nála ez az írásjel. Gúnyt, ironiát éppúgy, mint meghatott csodálatot, olvadáékony ellágyulást. De legtöbbször talán az olvasónak szánt figyelmeztetés: „én ennyit voltam képes mondani, a többi már neked kell hozzátennem”. Összekacsintás az olvasóval, hivatkozás a közös élménybázisra, kerüldend a túlzott magyarázkodást, a kielezett fogalmiságot.

Nem rokonszenvezett ugyanis azzal az újabb keletű felfogással, amelynek értelmében a „literátor” nem csupán népszerűsítője, szolgálója lehet az irodalomnak. Idegenkedett hát az új diszciplináktól, amelyek az irodalmat mint speciális nyelvi tevékenységet vizsgálják, s ebből a vizsgálatból poétikai, pszichológiai, szociológiai vagy éppen általános filozófiai-antropológiai következtetéseket vonnak le.

Kitűnően tudott vitázni is Gyergyai, de az a feladat, amely talán a legnehezebb, leghálátlanabb, legleplezhetőbb egy esztéta számára, nevezetesen megmondani egy műről, miért „rossz”, valószínűleg nem vonzotta. Szavai Nándorral folytatott önéletrajzi beszélgetéséből, amely a kötet záró írása, kitészik, hogy bölcs ember volt, aki jól ismerte önmagát. Tudta, hogy az öregkor, az övéhez hasonló munkás élet alkonya, kincstár ugyan, de mint minden kincstárnak, határai vannak. Rokonszenves és tiszteltre méltó szerénységgel szól arról, hogy tevékenysége a tanár, a tudós és az író munkásságának egymásba nyúló hátszeleiten ragadhat meg. Gyönyörű, míves magyarságán kívül talán ez a sallangtalan szerénység lehet a legbecsebb örökségünk Gyergyai Alberttől... (Szépirodalmi)

ANGYALOSI GERGELY

Kiss Ferenc: Interferenciák

Lesznek, akik baráti ugratással vagy kárörömmel hasznosítják majd a Kiss Ferenc nevében és az új könyve címében levő szójátéklehetőséget. A cím mégis irigylésre méltóan találó: a kritikus és az általa vizsgált író egymást erősítő gondolati és érzelmi kölcsönhatásra utal; egyszerre jelez természettudományos pontosságigényt, s érzelmi együttérzést. Igaz, létezik negatív interferencia is, amikor a hullámok gyöngítik vagy kioltják egymást, de Kiss Ferencnél ez ritkaság, mert majdnem mindig az érdeklődésének, vonzalmának megfelelő szerzőt választja munkatárgyul.

Közkeletű sporthasonlaltal mondva, olyan bíró vagy partbíró, aki minden erejét beleadva, együtt fut a játékosokkal, s a pályára bedobált sörösüvegek meg a bekiabálások

néha az ő testi-lelki épségét is veszélyeztetik, együtt a költőkkel, írókkal, akiket így teljes joggal nevezhet pályatársainak (ha nem is játéktársainak). A gólokat nem ő rúgja és a dicsőséget sem ő aratja le, és a kritikus valóban csak annyiban író, amennyiben a bíró futballista. De valahol a bírót is pontozzák, tudásuk, igazságérzetük, megbízhatóságuk szerint — és a mai mezőnyben Kiss Ferencnek a legmagasabb pontszámok közt a helye. Erre jelöli őt értékadata, érzékenysége, érdeklődésének homogén természetete. E ponton azonban el kell vetnem a sporthasonlatot, mert Kiss Ferenc nem a pártatlanság tudatában van jelen a pályán hanem a meghatározott cél képzetének megfelelő irodalom és művészet bevallott, sőt hangsúlyozott szolgálatában.

Mik ezek a célképzetek? Mindenekelőtt az emberi természet óvása, régi és új keletű züllesztő hatásoktól; a gondolkodás, érzelmvilág, erkölcsiség, emberméltság — a lelkület közösségi kötésekben kifejlődő szabadsága; a közösségteremtésre alkalmas kultúra. Kitűnő verselemző-készségét hasznosítva, érthetően előnyben részesíti a költészetet, mely Magyarországon mindmáig a legtöbbet vállalta magára e feladatokból. Arra azonban külön gondja van, hogy az egyoldalúságot elkerülje. Markánsan kirajzolódó kritikus arcéle mögött egy tárgyilagosságra törekvő, körültekintő, normarendszerét ellenpróbáknak kitévő irodalomtörténész háttérrel sejlik föl, s ennek egyik legszebb dokumentuma a Kosztolányiról írt monográfia.

Kiss Ferenc vitára kész, ellenfeleit a méltányosság hangnemével megtisztelő kritikus. Természetében külön vonzerővel hat pályatársra, olvasóra egyaránt valami jókedvű harciaság, mely megkíméli őt a személyére célzó vádak okozta sérülésektől, s attól, hogy szókimondó nyíltságába személyeskedő felhangok vegyüljenek. Van benne valami a szakember fölé emelkedő hivatástudatból; valami nem professzionista lelkesültség, és ugyanakkor hivatalonkívüliség. Mit neki az irodalom, ha nem használhat, kívül az irodalom berkein? Ha viszont úgy találja, hogy — bármily közvettséggel — használ, akkor ünnepléses lesz. Lelkesültsége sem akadályozza meg abban, hogy független maradjon a műtől és szerzőjétől, s bíráló megjegyzéseket is mondjon hön szeretett mesterekről: Németh Lászlóról, Nagy Lászlóról, Csóóri Sándorról és másokról. Kívülük Illyés Gyula, Somogyi Tóth Sándor, Kormos István, a Kósa-Sára-Csóóri filmes-triász, az íróportré-rajzoló Galsai Pongrácz és Ágh István áll a könyv homlokerében. Külön kell említenem Komlós Aladárt, akit legfőbb tanítómesterei közt tart számon. Vitatársai közül Mezei András és Eörsi István áll hozzá a kis híján oly közel, mint azok, akikkel már-már „szekértáborba” tömörülni hajlamos: erkölcsi tartásukért, közszolgálataikért vagy akár pusztán civilkurázsuk nevezhető írói-közírói magatartásukért — el nem fogadott és élesen vitatott nézeteik ellenére is — nagy megbecsüléssel szól róluk.

Tudja, mennyi tárgyilagos kritikával tartozik azoknak, akikben példaképeit és szövetségeseit fedezte föl, és tisztában van azzal is, mekkora jóakkarral, bizalommal és türelemmel tartozik azoknak, akikhez nem tud „kötdöni”, akiket kívülről tisztel és becsül, másféle gondolkodásuk ellenére. Valamit mégis egyoldalúnak érke ebben a tagadhatatlanul toleráns és bőkeblúségre valló kritikus színpadon.

Ellenfeleinek is el kell ismerniük, hogy megértésre törekvő, sőt, éppenséggel előzékeny kritikus, akivel mérközni megtiszteltetés. Mégis, van annak árnyoldala, ahogy céljait már-már lovagi vaskövetkezetességgel szolgálja. Bármily kitűnő mestere a tollnak, bármily elegánsan, plasztikusan és elevenen — tehát érdekesítően — fogalmaz, stílusából nem tudta kiiktatni vezéresszéinek túlhajtását, mondhatnám, terminológiai barokkját. Sokallom vitézkedő gesztusait, túlzásokra ragadtató, esztétikai szempontoktól elszakadó moralizáló magatartását. Ilyen szavai vannak lírikusokról, gondolkodókról — az elismerés felső fokán: bajvívó virtus, hősiesség, titáni, prométheuszi szerep, katedrálisalkotó vállalkozás, oromlét, üdvösség — és így tovább. Igaz, mindez Adytól, Németh Lászlótól

és követőiktől átvett metafora — de néhol túlságosan gondtalanul alkalmazza e szavakat, normákként forgatva őket, s önkéntelenül degradálva mindazokat, akikre nem alkalmazhatók mind a képzetek, fogalmak.

Toleranciára hajló, eredendően barátságos gondolkodásmódját is kedvezőtlenül befolyásolja ez — a jószándékúan túlhajtott következetesség jegyében. Elfogadhatatlan vélekedések terhelik rokonszenvesen egyirányúságra törekvő érvrendszerét. Miközben be kívánja bizonyítani, hogy egészen másféle költőtípusokra is fogékony, mint várnák tőle (mint a „népiek” örökösétől), ilyen vélekedésekre jut például a frigy-ládával érezhető távolból megajándékozott Lator László értékelése közben: „Talán meglepő, de tény, hogy ez a dekadenciára ítélt költő az élettörvény tiszteletében éppolyan józan és természetes, mint az egyszerű emberek.” Föl kell tennem a kérdést: mi az, hogy „dekadenciára ítélt költő”, ha közben az bizonyosodik be róla, hogy nem az? És honnan tudja, hogy Lator — akit egyébként igen becsül — valamilyen ismeretlen átokból, mely aztán mégsem fogant meg, dekadenciára ítéltetett? Idáig annak is tulajdoníthatnám gondolatát, hogy bizalmatlan az a társadalmi vagy művelődéstörténeti eredettel szemben, amely Lator kezdeteit meghatározta. De érveit, szempontjait tovább követve, azt kell mondanom, hogy a költő elemzett művében a sziklafalon gyökeret verő fa *élan vitalja* csupán tematikailag fejezi ki azt, ami Lator egész költészetében mint különleges *zenei lendület* van jelen, hasonlóképpen, mint Szabó Lőrincében vagy Illyés Gyuláében.

Csodálkozom azon is: hogy láthat bele nemzedéktársamba, Ágh Istvánba ennyi bűntudatot, veszendőséget, lelkipurdalást és kívülrekedést a közös vállalkozásokból? S ha mégis igaza volna — mert a „fényes szellők” nemzedékéhez hasonló citoyeni kollektivitást a mi nemzedéki „együttesünkben” csakugyan nehéz volna kitapintani —, miért lehet ez egyszermind esztétikai ítéletének alapja? Ágh verseiben a fogyatékoság megvallása, őszinte és esztétikailag hiteles ábrázolása többet ér, mintha megpróbálná imitálni Nagy László gesztusait.

Jóakarata megóvja Kiss Ferencet attól, hogy elfogult vagy csoportérdekek szolgálatában álló kritikusként minősüljön. Mégis tovább juthatott volna például Weöres Sándor jelentőségének felfogásában — így mintha az első ismerkedés kamaszgátlásait frissiben leküzdő irodalmárként vallaná be ellenérzéseit. Kedvenceinek megértésében is akadályozzák a túlhajtott vitalizmus és a moralizálás érdekei. Nagy László gyönyörű költeményét, a *Bagolyasszonykát* nem érti, de nem olvasóként, hanem értelmezőként, aki föltétlen igényt tart valamilyen külön, társadalmi jelentőségű „öntanúsításra”, mely a versben foglalt érzéseken túlmutat. A költemény nagyon is homogén áttételezésű képi logikával mondja el költője ódai rajongását és elégikus visszasóvárgását az éjszaka öntudatlanságán fennvirrasztó erotikáról. Másik közös kedvencünkről, Csoóri költészetéről szólva, épp a legnagyobb formaigénnyel megformált versben véli kimutatni, hogy a nagyotmondás veszélye fenyegeti. A *Vadfiú hajjal* című versről beszélek, melyből a kritikus nem hallja ki a lét nagysága iránti alázatot (noha a könyv legértékesebb tanulmánya az esszéíró Csoóri mély megértéséről tanúskodik).

Nem beszéltem még arról, hogy kortársai közül még felsorolásaiban is hallgat egy Pilinszkyről, Jékelyről, Kálnokyról. Szorosabban vett kortársai közül mások is megérdemelnék figyelmét. Jobban kellene érzékelnie, hogy minden, magas esztétikai színvonalon megszólaltatott művészi „érdek” — közös emberi (és mondanom sem kell: nemzeti) érdek. Kiss Ferenc kritikusi gondolkodása nem nyesegetést vagy növekvő értékszelekciót, hanem fölfrissülő fogékonyságot, tovább gyűrűző folytatást, szélesebb kapunyitást igényel. (*Szépirodalmi*)

ALFÖLDY JENŐ